

УДК 343.9:341.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.33>

ОСОБЛИВІ ПОРЯДКИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Некlesa О.В.,

викладач кафедри кримінального процесу

та стратегічних розслідувань

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0001-9572-9600

e-mail: jmgurak01@gmail.com

Некlesa О.В. Особливі порядки кримінального провадження.

У статті здійснюється комплексне дослідження теоретико-правових засад та практичних аспектів застосування особливих порядків кримінального провадження, які закріплені у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України. Особлива увага приділяється розкриттю сутності та правової природи таких інститутів, як угода про примирення між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим), угода про визнання винуватості, скорочений судовий розгляд, а також провадження щодо неповнолітніх. Ці інститути розглядаються не лише як процесуальні механізми, спрямовані на забезпечення ефективності та гнучкості судового розгляду, але й як інструменти реалізації принципів кримінального процесуального права, зокрема принципів змагальності, диспозитивності та забезпечення прав людини. У статті проаналізовано умови та підстави, за яких можливе застосування кожного з вказаних особливих порядків, а також окреслено процедурні особливості їх реалізації. Детально розглядається роль суду у забезпеченні законності та справедливості застосування особливих порядків, оскільки саме суд зобов'язаний перевіряти дотримання прав сторін, добровільність та обґрунтованість укладених угод, а також відповідність рішень інтересам правосуддя. Наголошується, що попри значний потенціал таких інститутів у контексті прискорення провадження та зменшення навантаження на судову систему, їх використання пов'язане з низкою практичних проблем. Зокрема, йдеться про ризики формального підходу до перевірки змісту угод, можливість тиску на учасників кримінального процесу, а також недостатню врегульованість деяких процесуальних аспектів, що створює підґрунтя для неоднакової судової практики. Особливий акцент зроблено на співвідношенні особливих порядків із загальними засадами кримінального процесу. Визначено, що, з одного боку, вони сприяють реалізації принципу економії процесуальних ресурсів та оперативності правосуддя, але, з іншого боку, потребують додаткових гарантій захисту прав обвинувачених, потерпілих та інших учасників провадження. У статті підкреслюється, що вдосконалення правового регулювання та практики застосування особливих порядків повинно ґрунтуватися на балансі між ефективністю судового провадження та дотриманням фундаментальних прав людини.

Ключові слова: кримінальне провадження, особливі порядки, угода про примирення, угода про визнання винуватості.

Neklesa O.V. Special criminal proceedings.

The article provides a comprehensive study of the theoretical and legal foundations as well as the practical aspects of the application of special procedures of criminal proceedings enshrined in the current Criminal Procedure Code of Ukraine. Particular attention is given to the disclosure of the essence and legal nature of such institutions as the reconciliation agreement between the victim and the suspect (accused), the plea agreement, the simplified trial procedure, and proceedings concerning minors. These institutions are considered not only as procedural mechanisms aimed at ensuring the efficiency and flexibility of judicial proceedings but also as tools for the implementation of the principles of criminal procedural law, in particular the principles of adversarial proceedings, dispositiveness, and the protection of human rights. The article analyzes the conditions and grounds under which each of the above-mentioned special procedures may be applied, and outlines the procedural peculiarities of their implementation. The role of the court in ensuring the legality and fairness of applying such procedures is examined in detail, since the court is obliged to verify the observance of the parties' rights, the voluntariness and validity of the agreements concluded, as well as the compliance of decisions with the interests of justice. It is emphasized that despite the significant potential of these institutions in terms of accelerating proceedings and reducing the workload of the judicial system, their application is associated with a number of practical challenges. These include the risks of a formal approach to the verification of agreements, the possibility of pressure on participants in criminal proceedings, as

well as insufficient regulation of certain procedural aspects, which creates grounds for inconsistent judicial practice. Special attention is paid to the correlation between special procedures and the general principles of criminal proceedings. It is determined that, on the one hand, they promote the implementation of the principle of procedural economy and the efficiency of justice, but, on the other hand, they require additional guarantees for the protection of the rights of the accused, victims, and other participants in the proceedings. The article stresses that the improvement of legal regulation and the practice of applying special procedures should be based on a balance between the efficiency of criminal proceedings and the observance of fundamental human rights.

Key words: criminal proceedings, special procedures, reconciliation agreement, plea bargaining.

Постановка проблеми. Особливі порядки кримінального провадження займають важливе місце у сучасній системі кримінального процесуального права України, адже вони спрямовані на оптимізацію судового розгляду та забезпечення балансу між ефективністю правосуддя і дотриманням прав учасників процесу. В умовах зростання навантаження на судову систему, збільшення кількості кримінальних справ та необхідності забезпечення розумних строків їх розгляду, застосування особливих порядків набуває особливої актуальності.

Метою дослідження є системний аналіз та уточнення поняття і сутності особливих порядків кримінального провадження в Україні. Воно виявляє непослідовність законодавчого підходу до їх визначення та класифікації, обґрунтовує потребу в ширшому тлумаченні та пропонує шляхи вдосконалення законодавчої техніки для підвищення ефективності правозастосування та забезпечення балансу між процесуальною економією та гарантіями прав учасників кримінального процесу.

Стан опрацювання проблематики. Особливі порядки мають важливе значення для захисту прав неповнолітніх, що є чутливою сферою кримінального провадження. Правильне застосування цих процедур сприяє ресоціалізації осіб, які перебувають у конфлікті із законом, та запобігає надмірній криміналізації суспільних відносин. Водночас існують проблеми практичної реалізації окремих норм, зокрема пов'язані з ризиком порушення прав потерпілого чи тиску на обвинуваченого при укладенні угод. Саме тому дослідження особливих порядків кримінального провадження є важливим як у теоретичному, так і у практичному вимірах.

Актуальність досліджуваної проблематики також зумовлюється необхідністю гармонізації національного кримінального процесу із європейськими стандартами справедливого судового розгляду, закріпленими у практиці Європейського суду з прав людини. Зокрема, угоди про примирення, угоди про визнання винуватості та скорочений судовий розгляд є проявами диспозитивності та консенсуальних засад у кримінальному процесі, що відповідає загальноєвропейським тенденціям розвитку кримінальної юстиції.

Стан опрацювання питання особливих порядків кримінального провадження характеризується активним вивченням як практичних, так і теоретичних аспектів цієї проблеми. Зокрема, Беспалько І.Л. (2020) досліджує пропорційність застосування заходів забезпечення кримінального провадження, Зуєв В.В. (2022) аналізує специфіку екстрадиції осіб за наявності «дипломатичних перепон», а Клепка Д.І. (2018) приділяє увагу початку досудового розслідування детективами НАБУ. Наливайко Є. (2020) висвітлює роль прокурора у застосуванні особливих порядків, тоді як Неклеса О.В., Юр'єв Д.С. та Паршин Ю.І. (2021, 2023) досліджують ці процедури в контексті боротьби з організованою злочинністю, корупцією та тіньовою економічною діяльністю. Погорецький М.А. (2019) аналізує порядок повідомлення про підозру особам у межах таких процедур, а нормативно-правові основи визначає Кримінальний процесуальний кодекс України (редакція 2023), що встановлює межі застосування особливих порядків та гарантії прав учасників процесу. Таким чином, сучасні дослідження демонструють комплексний підхід до проблеми, що поєднує практичні, процесуальні та законодавчі аспекти кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) у розділі VI визначає особливі порядки кримінального провадження в цілому, правила яких стосуються переважно, хоча й не завжди, різних його стадій. Водночас у главі 30 розділу IV законодавець конкретизує особливі порядки провадження саме у суді першої інстанції. Така законодавча конструкція свідчить про намагання врегулювати відмінності у процесуальній формі залежно від особливостей розгляду окремих категорій справ.

Питання диференціації кримінальної процесуальної форми вже тривалий час перебуває у центрі уваги вітчизняних і зарубіжних дослідників, проте в межах даної статті акцент робиться на уточненні поняття та сутності особливих порядків. Відповідно до тлумачних джерел, термін «особливий» позначає явище, яке вирізняється з-поміж інших, має виняткові характеристики або спеціальне призначення [1, с. 120]. Поняття «порядок», у свою чергу, охоплює систему правил і вимог, що забезпечують організованість, послідовність та дисциплінованість у здійсненні певної діяльно-

сті. З урахуванням цих дефініцій та положень кримінального процесуального законодавства можна сформулювати визначення: особливі порядки кримінального провадження – це передбачена законодавцем сукупність специфічних правил здійснення процесуальних дій, що відрізняються від загальних і реалізуються за наявності передбачених законом підстав на окремих стадіях кримінального процесу [2, с. 328].

З'ясування сутності особливих порядків безпосередньо пов'язане з визначенням критеріїв, які дозволяють відмежувати їх від загального порядку. У доктрині кримінального процесу такі критерії неодноразово піддавалися систематизації та переосмисленню, що свідчить про складність цього питання. Водночас у наукових працях звертається увага на непослідовність законодавця у віднесенні окремих процедур до загального чи особливого порядку. Як наслідок, в КПК України немає єдиного системного підходу до розташування та регламентації всіх видів особливих порядків. Це створює труднощі переважно доктринального характеру, однак водночас впливає на зручність правозастосування [3, с. 71].

Чітке розмежування загального та особливих порядків кримінального провадження сприяло б мінімізації правозастосовних помилок, зокрема при вирішенні питання про можливість комбінування різних процедур у межах конкретної справи. Особливої актуальності це набуває стосовно тих особливих порядків, які не виділені в окремі глави КПК України, а врегульовані окремими нормами в межах загальних положень. Наявність більш прозорого механізму дозволила б забезпечити правильне застосування норм, уникнути дублювання чи протиріч, а також визначити, у яких випадках особливі порядки є доповненням до загальних правил, а у яких – виключають їх застосування. Розмежування загального та особливих порядків кримінального провадження має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Воно впливає на ефективність правосуддя, визначає процесуальні можливості учасників та формує умови для реалізації принципів кримінального процесу, таких як змагальність, справедливість і доступність правосуддя.

У межах сучасного кримінального процесуального права України чимало дискусійних питань викликає визначення кола процедур, які мають вважатися особливими порядками кримінального провадження. Аналіз положень статті 284 КПК України дає підстави стверджувати, що законодавець не завжди послідовний у підходах до структурної побудови кримінального процесуального закону.

Так, відповідно до абзацу 5 частини 4 статті 284 КПК України, закриття кримінального провадження з підстави, передбаченої пунктом 4¹ частини 1 цієї статті, здійснюється прокурором за умови відсутності заперечень з боку підозрюваного. Якщо ж така згода відсутня, провадження продовжується у загальному порядку з урахуванням особливостей, визначених главою 36¹ КПК України. Подібний підхід закріплено і в абзаці 5 частини 7 тієї ж статті, де передбачено, що ухвала про закриття провадження з підстав декриміналізації діяння постановляється судом із врахуванням особливого порядку, встановленого статтею 479² КПК України. Це свідчить про те, що у випадках декриміналізації законодавець прямо апелює до особливого порядку кримінального провадження [4].

Разом із тим, у разі закриття провадження у зв'язку зі смертю підозрюваного чи обвинуваченого (п. 5 ч. 1 ст. 284 КПК України), законодавець не відніс відповідні процесуальні особливості до категорії «особливих порядків», обмежившись окремими вказівками щодо застосування частини 10 статті 284. Такий підхід видається суперечливим, адже за своєю природою ця процедура також має специфічні ознаки, відмінні від загального порядку, і могла б бути віднесена до числа особливих [4].

Аналогічна проблема спостерігається й у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності. Хоча законодавець не структурував цю процедуру як особливий порядок, аналіз положень частини 3 статті 285, статей 288 та 289 КПК України дозволяє дійти висновку, що порядок звільнення від кримінальної відповідальності суттєво відрізняється від загального та має власні специфічні риси.

Окремої уваги заслуговує й питання віднесення до особливих порядків спеціальних процедур, пов'язаних із досудовим розслідуванням та судовим розглядом у специфічних умовах. Зокрема, спеціальне досудове розслідування (глава 24¹ КПК України), спеціальне судове провадження (ч. 3 ст. 323 КПК України), а також особливий режим досудового розслідування та судового розгляду в умовах воєнного стану (розділ IX¹ КПК України) обґрунтовано пропонуються науковцями як різновиди особливих порядків. Тлумачення понять «режим» та «спеціальний» у мовних джерелах свідчить про їх семантичну близькість до категорії «особливий», що лише підсилює аргументацію на користь включення цих процедур до відповідної групи [4].

Неоднозначним є також питання кваліфікації порядку, передбаченого частинами 3, 4 статті 349 КПК України, який у науковій та практичній літературі отримав назви «спрощеної процедури судового розгляду», «спрощеного порядку правосуддя» чи «скороченого судового розгляду». Віднесення цього порядку до особливих є дискусійним, однак, враховуючи його відмінність від загальної процедури, така класифікація виглядає логічною [5, с. 158].

Непослідовність законодавця у визначенні та систематизації особливих порядків кримінального провадження створює потребу в їх додатковому доктринальному осмисленні. Системний аналіз норм КПК України свідчить про те, що фактично існує значно ширше коло особливих порядків, ніж прямо визначено законодавцем. Це вимагає чіткого наукового узагальнення та вироблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчої техніки, що сприятиме підвищенню ефективності правозастосування і забезпеченню балансу між процесуальною економією та гарантіями прав учасників кримінального провадження [6, с. 195].

Удосконалення особливих порядків кримінального провадження в Україні є одним із ключових напрямів розвитку вітчизняної системи правосуддя. Сучасний стан правозастосовної практики вимагає впровадження таких механізмів, які б забезпечували швидкість, ефективність та справедливість кримінального провадження, водночас зберігаючи баланс між інтересами держави та правами громадян. Одним із першочергових кроків має стати запровадження електронного обміну даними між судами, правоохоронними органами та прокуратурою. Цей інструмент дозволить оптимізувати обмін інформацією, уникнути дублювання процедур та скоротити час розгляду справ. Цифровізація кримінального процесу сприятиме прозорості та відкритості діяльності органів правосуддя, а також дозволить мінімізувати корупційні ризики [7, с. 272].

Особливу увагу необхідно приділити розширенню правових гарантій для підозрюваних та обвинувачених. Йдеться, зокрема, про забезпечення доступу до адвоката з перших моментів кримінального переслідування, удосконалення механізмів захисту від неправомірного тиску, а також впровадження ефективних заходів відновлення прав осіб, які стали жертвами помилкових обвинувачень чи надмірних репресивних заходів [8, с. 280].

Значний потенціал має застосування альтернативних методів вирішення кримінально-правових конфліктів, зокрема медіації. Використання інституту медіації дозволяє знизити навантаження на судову систему, сприяє швидшому відновленню соціальної справедливості та спрямоване на примирення сторін, що відповідає сучасним підходам до гуманізації кримінального процесу. Удосконалення особливих порядків кримінального провадження в Україні є одним із ключових напрямів розвитку вітчизняної системи правосуддя. Сучасний стан правозастосовної практики вимагає запровадження механізмів, які забезпечували б одночасно швидкість, ефективність та справедливість кримінального провадження, зберігаючи баланс між інтересами держави та правами громадян. Одним із першочергових кроків має стати цифровізація кримінального процесу, зокрема впровадження електронного обміну даними між судами, правоохоронними органами та прокуратурою. Такий інструмент дозволить оптимізувати обмін інформацією, уникнути дублювання процедур, скоротити час розгляду справ, підвищити прозорість та відкритість діяльності органів правосуддя, а також мінімізувати корупційні ризики.

Значний потенціал мають альтернативні методи вирішення кримінально-правових конфліктів, зокрема медіація. Використання інституту медіації дозволяє знизити навантаження на судову систему, сприяє швидшому відновленню соціальної справедливості та примиренню сторін, що відповідає сучасним підходам до гуманізації кримінального процесу та інтеграції принципів ефективності й справедливості в систему кримінального правосуддя.

Висновки. Проведений аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства України засвідчив відсутність єдиного, послідовного підходу законодавця до визначення та систематизації особливих порядків кримінального провадження. В окремих випадках (наприклад, при декриміналізації діяння) закон прямо передбачає застосування спеціальних процедур, тоді як в інших (зокрема, при закритті провадження у зв'язку зі смертю підозрюваного чи обвинуваченого або при звільненні від кримінальної відповідальності) процесуальні особливості існують фактично, але законодавець формально не відносить їх до категорії особливих порядків. Така непослідовність створює низку труднощів як у теоретичному осмисленні інституту особливих порядків, так і у правозастосовній практиці. Важливим висновком є те, що поняття «особливий порядок» має розглядатися у широкому значенні, яке охоплює не лише прямо визначені в КПК України глави, але й усі процесуальні процедури, що характеризуються відступом від загального порядку з огляду на специфіку правового регулювання чи мету забезпечення ефективності правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Беспалько І.Л. До питання пропорційності при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження. Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції: ІІ Харків. кримін. процес. полілог (присвяч. актуал. питанням застосування заходів забезп. кримін. провадження), (Харків, 12 груд. 2019 р.). 2019. Харків, 2020. С. 120–123.
2. Зуєв В.В. Забезпечення здійснення екстрадиції особи за наявності «дипломатичних перепон» як особливий порядок кримінального провадження. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. С. 328–331.

3. Клепка Д.І. Деякі питання початку досудового розслідування детективами Національного антикорупційного бюро України / Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення: матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 26 жовт. 2018 р.). Харків. 2018. С. 71–74.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України, редакція від 24.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Наливайко Є. Діяльність прокурора під час застосування особливих порядків кримінального провадження. *Юридичний вісник*. 2020. С. 158–165.
6. Неклеса О.В., Юр'єв Д.С. Актуальні проблеми боротьби з організованою злочинністю та корупцією. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: науковий журнал*. 2023. № 4(125). 364 с. С. 195–199.
7. Неклеса О.В., Юр'єв Д.С. Паршин Ю.І. Тіньова економічна діяльність як фактор нестабільності економічної системи держави. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ: науковий журнал*. 2021. Спеціальний випуск № 2(115). 728 с. С. 272–278.
8. Погорецький М.А. Здійснення повідомлення про підозру особам, щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження. *Цивільне право і процес*. 2019. С. 280.